

MEZEY LÁSZLÓ

Egy korai karoling kódextöredék¹

(*Ticonius in Apocalypsin?*)

A már harmadik évébe lépő kódextöredék kutatás eddig ismert és már feldolgozott² legrégebb darabját szeretném ez alkalommal ismertetni. Hogy ezzel a vélhetőleg majd igen értékesnek bizonyuló koraközépkori fragmentumunkkal és az egykori kódexnek sorsával jobban megismerkedhessünk, a következőkről fogok szólni. 1° az őrző könyv possesszor és proveniencia-kérdései; 2° a kísérő anyag; 3° a későbbi fedéltöredék; 4° a kódextöredék külső bemutatása és írása; 5° a szöveg; 6° szövegazonosítási kísérlet.

1. *Töredékünk* egy másik középkori liturgikus töredéssel és a tömörítésre használt 1600 körüli német papír kéziratlapokkal együtt a budapesti Központi Papnevelő Intézet könyvtára egy kolligátumának (BBd 17) kötésére szolgált. A kolligátum tizenkilenc tagból áll és ezek evangélikus (wittenbergi vagy hallei) promóciós tételek. Közülük az első 1623-ban Christianus THANN nyomdájában készült és Jacobus MARTINUS elnöklete alatt Henricus NICOLAI respondens *Diaskesis philosophica* címmel védett tételeit tartalmazza. Ez az aprónyomtatvány köteg több társával együtt, a Központi Papnevelde könyvtárába az Egyetemi Könyvtár fölüspéldányaként a XIX. sz. első felében került. Mielőtt az Egyetemi Könyvtárba került volna, néhány más, hasonló jellegű kolligátummal együtt a pozsonyi, Szent Üdvözítőről nevezett jezsuita kollégium könyve volt. Oda viszont minden bizonnyal a pozsonyi evangélikusok viszontagságos történetének folyamányaként jutott.³ A kolligátum első tagjának, az említett *Diaskesis*nek címlapja rongált, a könyv elejéről pedig három lap hiányzik is. Ez a tény megfelelően csak úgy magyarázható, hogy korábban a kolligátum egésze vagy legalább annak első tagja éppen *kötés nélkül*, vagy *nem a jelenlegi* kötésben hanyódott. Később azután vagy a kolligátumot létrehozó pozsonyi evangélikus, vagy — ami valószínűbb — jezsuita könyvtáros,

¹ (S. Fr. I. m. I. — *Ticonius in Apocalypsin?*) — A töredékek leírásánál használatos jelzet első betűje az őrző intézmény szíglája: S(eminarium centrale eleri Hungarie Budapestini), ezután következik Fr(agmentum) l(atinum) m(embranaceum, ha pergamen) ch(artaceum, ha papír) l (a sorszám). Töredékünk tehát a Központi Papnevelő Intézet tulajdona; az Egyetemi Könyvtár töredékei U(niversitas Budapestinen.) betűjellel szerepelnek gyűjtésünkben.

² A feldolgozó munkában (mérétek, az őrző könyv kérdéseinek tisztázása), az azonosításhoz szükséges szövegek keresésében FODOR Adrienne és MADAS Edit tanítványaim és most már munkatársaim, nagy hálára kötelező segítséget nyújtottak. A töredék restaurálása SZLABEY Györgyi (Egyetemi Könyvtár) kitűnő munkája.

³ A könyv (kolligátum) sorsa úgy alakulhatott, ahogyan azt az Egyetemi Könyvtár Béda-töredékéről írtam (Magyar Könyvszemle, 1962, 1—7)

korok felfogása szerint, a legolcsóbb kötéssel, kódextörökkel látta el.⁴ A jezsuiták által történt bekötést, vagy újrakötést azért tartom valószínűbbnek, mert a kis tézisfüzet erős rongálódását, amit kötetlen, vagy éppen csak papírral borított volta okozhatott, a pozsonyi evangélikusok konfiskált könyveinek hányatott sorsa érthetővé teszi. A „*membrana scripta*” a „*beirt*”, tehát kódextörök pergament felhasználó jezsuita könyvtáros, egyforma érdektelenséggel vette igénybe a liturgikus kódexlapot, a német lutheránus kéziratot és jelenlegi vizsgálódásunk főtárgyát, a már akkor is nyolcszázéves töredéket, vagy — talán — kódexmaradványt. Mielőtt tehát a voltaképpeni fragmentum-témára térnék, a kíséző anyagról és az együtt felhasznált töredékről számolok be.

2. A kíséző anyag hét beirt és egy üres papírlapból áll. A német nyelven író szerző a *Lutheri kátéval* foglalkozik. A lapszéli hivatkozásokkal ellátott, gondos írású szöveg, füzetbe kötve, úgy látszik, nyomtatásra volt előkészítve. A vélhetően előszó, vagy ajánlás, a címet már csak sejtető erősen rongált felső margó alatt így kezdődik: „Ihr geliebte und ausserwehlete im Herrn Christo Jesu! Was für ein herliches nützliches und heilsames büchlein der *Catechismus des hern D. Lutherj sey . . .*” Hivatkozás történik még „H. D. Joachimus Morlinus weiland P[farh]er zu Braunschwaig”(?)-ra is.⁵ A kíséző kézirat anyag, mert a kötésnél történt felhasználáskor már maga is roncs volt, közvetlenül a kolligátum darabjait egykor magába foglaló állomány történetéhez szolgáltat adatot, de nem magának a töredéknek a sorsához. Ezt figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a kíséző anyag eszmei elértéktelenedése, részben megsemmisítése, a kolligátumnak a jezsuiták által történt bekötése mellett szól.

3. A fedéltörök másik darabja egy nagy formátumú pergamen levél. A kolligátum nagyobbik részéhez, fedélként ez szolgált. A gerincrészt kikopott, erősen szennyezett, feketés darabján, a XVII. századi téves címadás olvasható: *Miscellanea Hierarchica Barth[olomaei] Shaereit*. Könyvkötőnk bizonyosan már szétesett kódexet, vagy kódextöröket használt, mely fűzésétől már megfosztva, szétterjesztett kettős fóliókkal feküdt a compactor műhelyében. Ezt bizonyítja a kódextörökünk felhasználásának módja. Ugyanis a könyvkötő két, a fűzéssel összefogott fóliót vágott ketté úgy, hogy az egyik fóliót a beirt tükör külső széléin vágta le, a másik fólió belső margójából vélhetőleg a levágott margónak megfelelő részt is levágta. E töredék egyelőre D műfajcsoportunk (liturgica sine cantu) 99. számú darabja természetesen S betűjellel ellátva.

Írása gothica textualis formata, németes jelleggel;⁶ iniciáléi pirosak és kékek, egyes rubricator dolgozott rajta. Az írás kora a XV. század első fele, vagy inkább a közepe (1430—60). Műfaji meghatározása: *psalterium chori monasticum consuet. francoromanae*. E megszorítás azért szükséges, mert foliónkon a szerdai vecsernye zsoltárainak befejezését (Ps. 137) találjuk a rection, a megfelelő himnusszal (*Celi deus sanctissime . . .*)⁷, majd közvetlenül a csütörtöki vecsernye

⁴ Középkori kódextörök könyvkötésre felhasználásának körülményeiről részletebben írtam: *Fragmenta codicum 1974—75. Egy forrásterület feltárása* címmel az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményeinek 1975. évi kötetében.

⁵ A helynév második fele — Braunsch után — csak bizonytalanul olvasható.

⁶ A „németes” jelleg a betűvonalak formálásának és illesztésének erősen gót jellegét értem. Ez a jelleg a hazai kissé szélesebb, nyugodtabb, nem annyira szögletes, gót ductustól megkülönböztethető.

⁷ DREVES, G. M., *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 51, 36: *Ein Jahrtausend lateinischer Hymnendichtung II*. Leipzig, 1909, 401. (Megtaláljuk — a ciszterci és kartauzi kivételével — a breviáriumban is.)

(Feria Va ad vespas) következik első zsoltáraival: Ps. 138, a bencés regula szerint „cum divisione” és a Ps. 139. Mint könyvfedél, a recto került belülré, a verso kívülre, ez tehát a kopottabb. A kóruspsalterium ordója sem karthauzi, sem ciszterci nem lehetett, mivel ezek egyike sem ír elő a hétköznapi vecsernyékre külön himnuszt, hanem rendszeren — per annum — a *Deus Creator omniumot* énekelte.⁸ Töredékünk ordója az előbb említettektől azért is eltér, mivel a Magnificat-antifonát nem közli. Az tehát Mária énekének egy verse nem lehetett, mint általában, hanem *frank szokás* szerint a vasárnapi evangéliumból kellett kikerülnie. (Így volt ez az *esztergomi uzusban* is!) Azt a *monasztikus szokást*, amit töredékünk kódexének keletkezési helyén követtek, segíthet meghatározni még a vecsernye oratioja: „Gratias tibi agimus...”,⁹ mely külön e *hétköznapra* volt szánva. Általában ugyanis a vasárnapi oratiót mondták. Így volt ez a cisztercieknél és a karthauziaknál is, így volt a kuriális formát alkalmazó subiacci és ezt követő melki bencés szokásban és következésképpen a rubrica patrum Mellicensiumot átvevő, TOLNAI Máté-féle breviáriumban is.¹⁰ Viszont külön oratiót tartalmaz a salzburgi breviárium is, bár az töredékünkével nem egyezik. És bár scriptorunkat német iskolázottságúnak¹¹ kell tartanunk, ez magában még a magyarországi bencés eredetnek ellene nem mond;¹² hiszen középkori bencéseink belső életét és természetesen liturgiáját még nagyjából sem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy TOLNAI Máté reformja előtt egyik-másik kolostorban használták a Santa Giustina (Cassinese)-kongregáció, sőt a ciszterci ritus éppen nem római-monasztikus (Melk-Tolnai Máté) könyveit.¹³ Használhattak akár egy osztrák, vagy morva apátságából átkerült liturgikus könyvet is. A töredék kötésre felhasználása helyének, Pozsonynak határváros volta, mindenesetre további megfontolást ajánl.

4. A pozsonyi kompaktor, mivel látnia kellett, hogy a kötéstáblára szánt pergamentlap valamikéivel kisebb a kelleténél, egy másik kódex maradványait vette elő. A könyv eredetileg nagy formátumú, nem kisebb mint a psalterium.

⁸ Ehhez l. a hivatkozott rendi breviáriumokat.

⁹ „Gratias tibi agimus domine custoditi per diem, grates tibi ex soluimus custodiendi per noctem; representa nos, quesumus, matutinis horis incolumes, ut nos omni tempore habeas laudatores. Per [Dominum].” Ez oratiót a dél-német monasztikus uzus egyik reprezentánsa, a rheinai Sacramentarium nem tartalmazza (Hänggi, A., — Schönherr, A., Sacramentarium Rhenaugense. — Spicilegium Friburgense 15, Freiburg Schw. 1970.) Mindazonáltal az ősi imádság anyagához tartozik, amint ezt a prekaroling, un. Sacramentarium Gelasianum bizonyítja (Orationes ad Vesperum, The Gelasian Sacramentary, Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae, ed. H. A. Wilson, Oxford 1894, 293); ugyanez az oratio a Migne által kiadott Liber sacramentariumban az „Orationes ad Completorium” sorában olvasható: PL 78, 201.

¹⁰ Breviariium Salisburgense: „In euangelio antiphona dominicalis cum oratione de eadem [de dominica] *vel dicitur ista oratio*: „Omnipotens sempiterna deus vespere et mane et meridie maiestatem tuam suppliciter deprecamur...” Migne, PL 78, 201: „Orationes aliae vespertinales”. (Megjegyzendő, hogy a salzburgi érseki káptalan tagjai 1508-ig ágostonrendi kanonokok voltak Zak, A., Österreichisches Klosterbuch, Wien 1912, 107).

¹¹ L. 6. j.

¹² Pozsonyhoz legközelebb eső bencés kolostor, a morva határ túlsó oldalán levő rajhradi (Raigern) bencés, akkor még prépostság volt. A prépostságot BETHLEN Gábor csapatai 1623-ban feldúlták és kifosztották, ugyanígy tettek azonban 1624-ben a császáriak is, majd 1645-ben a svédék (BRUNNER, S., *Ein Benediktinerbuch*, Würzburg, é. n. [1880] 77—81.) Azonban a Pozsonyhoz közelebb eső magyarországi kolostorok (Lébény, Ludány, Kolos, sőt talán maga a TOLNAI Máté reformja előtti Pannonhalma) sem zárhatók ki.

¹³ A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története, III.

Ha töredékünk méreteit (230 × kb. 160 mm) kétszer vesszük, nagyjából megkapjuk az eredeti hosszúságot, tehát mintegy 460 mm-t. A könyvkötő ezt a hosszúkás fóliót négybe vágta. De, mert többre nem volt szüksége, csak egy-egyedét szánta a kolligátum kötésének pergamen fedeléhez már felhasznált kiegészítésére. Végül is azt kell hinnünk, hogy az egész kódexből csak ez, a 230 × 100 mm-es darabon 205 × 90 mm tükörrel kétszer húsz sornyi szöveg maradt meg.

Az írás korai karoling minuszkula.¹⁴ A betűsor jellege, mert bizonyos kurzív elemeket még megőrzött, a reform központi területétől távolabb eső scriptoriumra mutat. Olyan írásvidékre kell gondolnunk, ahol a teljes karoling *littera* sort még nem vették át. Római kurzívából ered az *ic* formájú nyitott *a* betű, a régebbi római kurzívra visszavezethető maiuscula *U* (*V*) és az ugyanilyen származásra mutató, de már az unciális fejlődésen átment *D* nagybetű. A *ductus* a kellemes karoling kiegyensúlyozottságot érzékelteti. A *tractatio* arányos és a betűszárak alakításában is túljut, a prekaroling írásoknak nem egy írásvidéken, a IX. században is tovább élő buzogány-szerű elvastagodásán; scriptorunk előtt ez már nem követendő példa. A betűsor *pondusa* egyenletes és bár a betűk vonalai nem nagyon vékonyak, súlyosnak nem mondható. Mindazonáltal a hártya külső oldalán (Haarseite) — most verso — valamivel vaskosabbak a betűtestek, mint a belső oldalon (Fleischseite), a jelenlegi recton. Azonban a kikészítés módjának megállapítását a kitűnő restaurátor munka ellenére is visszamaradt ragasztóanyag részek zavarják. Az *angulus* az alapvonalhoz képest kissé (70°), jobbról dől. A rövidítések az egy, függőleges vonallal jelölt násálisra korlátozódnak. (Egy esetben még ez is elmarad.) *Ligatura* három szerepel: *et*, *ec*, és *ri*. Ez az írásvidékre jellemző sajátság, hiszen a központi, Aachen—Köln-i provinciában csak az *et* volt engedélyezve. *Interpunctiós* jel kettő van. A pausa mediát a sor közepére helyezett pont, a finálist pontosvessző jelzi. Idézőjel már a középkorban végig használatos \llcorner forma. *Helyesírási* szokatlanság kevés van. Ilyen a gyakran előforduló: israhelita, azután reliqui (relique) describit (describit). Ez utóbbiak esetleg olyan hagyományozási előzményre (másolandó szövegre) utalnak, melyben az *i* és *e* összetéveszthető volt.

5. A pergamen, az írás, felsorolt sajátosságai a karoling betűkánonhoz tartozó, lotharingiai, vagy északfrancia,¹⁵ e korabeli keltezett írásmintákkal való egybevetés után, és miután a rhaetiai minusculával rokonságot tartó délnémet¹⁶ gyakorlat emlékeit is bevontuk vizsgálatunkba, arra a következtetésre juttattak, hogy *töredékünk itáliai, közelebről, északitáliai*. Valamennyi sajátosságával a *nonantolai* apátsági scriptorium termékeihez áll legközelebb.¹⁷

¹⁴ A karoling írásreformról legújabbán: BULLOUGH, D., *Le siècle de Charlemagne*, Paris 1967, 118—131 (B. BISCHOFF eredményeit fejleszti tovább. L.: *Nomenclature des écritures livresques*, Paris 1954, 7—14, összefoglalóan).

¹⁵ Paris, Bibl. nat. lat. 10837, 18048, 11710, 13519, 9579, 13729, 18926, 7227, 12296 (Samaran, Ch., — MARICHAL, R., *Catalogue des manuscrits en écriture latine, portant des indications de date de lieu ou de copiste* III., Paris 1974, Pl. II., IV., V., VII., VIII., IX. 13909, 12294, (im. Pl. X.).

¹⁶ BISCHOFF, B., *Sie Südostdeutschen Schreibschulen im Frühmittelalter*, Wiesbaden 1938.

¹⁷ *Catalogo dei manoscritti datati o databili I*. Biblioteca Nazionale Centrale di Roma, Torino 1971. Tav. I. II., III.

recto

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10
- 11
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16
- 17
- 18
- 19
- 20

uic...
 nem...
 & h...
 dix...
 mur...
 pos...
 est...
 br...
 in...
 Al...
 inf...
 bus...
 sc...
 tior...
 cer...
 d...
 Eu...
 m...
 do...
 loctrinam sermo

&
 er
 ha
 p
 q
 t
 r
 f
 t
 cl
 p
 &
 g
 f
 l
 d
 &
 r
 q
 n
 l

verso

1 t fuerunt nobis in egi
 2 r p fici & alienie curio
 3 e s tate. p. am que me
 4 u r t e r y o m u n i o n i p r o b e c
 5 l e r e. N o s i c u t i n h a r
 6 o d e s o s t e n e t e d u o d e c i
 7 e o p o s i t i o n e s. p. e c c l i a m a n
 8 t i c a d e r e i n s e p t i f o r m e s
 9 e t p o p u l o s. V i b i q u e e n i
 10 p r o p r i i s n u m e r u s
 11 p l e n t u d o e s t e i a s r e i
 12 q u e c o g i t u r. S i c u t
 13 i n f i g u r a m e c c l e s i a e
 14 s u b i s r a c h e l i t a c p r o p r i a
 15 t o r e d i c t a m e s t. p e
 16 l e q u i m u l t u s e p t e m i l i e
 17 u i r o r u m. D i s c r i b e
 18 e t h i n p e t r i s i n r e u e l a
 19 t i o n e m.
 20 u n t. Et cum opertu

A szöveg eredetileg két oszlopban íródott; a másodikból a recton többnyire két betű maradt meg soronként, a verson csak egy. Ez abból következik, hogy a kompaktor a pontatlanul négyzetbe hajtott fóliót nem egyenesen vágta négy darabra.

recto

A

1. un c
2. nem dominus?[in] tritico[ait?]
3. et h[o]rd[e]um ecclesiam
4. dixi[t] si[u]e in mag[n]is et
5. min[i]mi[s] siue in prae
6. posi[t]is et [pop]ulis; et[ñ]on
7. est [. . .] minu[s] una bili
8. libri[s] e . . . quia et
9. in unione perfecta est
10. et in trinitate; Sic enim
11. in fa[ri]ne mensuris tri
12. bus [f]ini[tivu]m (?) diem ab
13. scon[d]itum. Quod si ra
14. tion[is] non esset suffi
15. cer[et] in [farin]a abscon
16. ditum. . . . per alium
17. eua[n]gel[ista]m farine
18. men[suris] dicere.
19. [osten]d[ens]
20. [d]octrinam ex mo
21.

B

et ...
 es ...
 h ?...
 p...
 qu?...
 te...
 r...
 fe...
 ti...
 cl?...
 pr?...
 et?...
 qu?...
 si...
 li...
 d...
 et...
 r...
 q...
 r...
 li?...

verso

A

1. ... a
2. ... s
3. ... e
4. ... r
5. ... le
6. ... co?
7. ... e
8. ... ?
9. ... es
10. ... ?
11. ... s
12. ... c
13. ... ?
14. ... s
15. ... ?
16. ... em
17. ... ri
18. ... e
19. ... ?
20. ... un

B

fuerunt nobis magis
 proficiet aliena curio —
 sitas quamque ma —
 teriam unam proba —
 re; ut sicut in hor —
 deo ostendit duodecim
 apostolos ita et in tri
 tico etiam septiformes
 populos Ubique enim
 septinarius numerus
 plenitudo est eius rei
 [de] qua agitur; sicut
 in figuram ecclesie
 sub israhelita persecu
 tore dictum est Re
 lique mihi septe[m] milia
 uirorum; Discribit
 et hypocrisin reuela
 tam
 et cum aperu[isset]

6. A szövegről azonnal megállapítható, hogy nem liturgikus, nem is bibliai, de bibliát magyaráz. Tehát vagy homília, mely morális, lelkipásztori cél érdeké-

ben foglalkozik a szöveggel, *vagy* egyszerűen a szövegmagyarázat *exegezis*. Homilétikus vagy exegetikus szöveggel van-e dolgunk, a *műfajjal* kapcsolatos kérdés. A töredék szövege annyira kicsiny — kétszer húsz sor — és még csak nem is összefüggő részletekben, hogy olvasása nem szüntetheti meg azonnal a műfaji bizonytalanságot. De járjuk végig először ezt a körülményesebb utat. A töredék szövegének mai rectója, két hasábnyi távolságban a verso B columna felső felében olvasható folytatásból és ott, ahogy látszik, befejeződik. Azonban a téma azonosságát két szó teszi világossá: *triticum* és *hordeum*. A rectón ez az összefüggés: „in tritico (2. sor) et hordeum ecclesiam dixit” (3. sor); a verson: „ut sicut in hordeo ostendit duodecim apostolos, ita et in tritico etiam septiformes populos.” A tiszta búza (*triticum*) és az árpa (*hordeum*) jelentenek valamit, allegorikus teológiai értelmezésük van. Az árpa az egyházat, de különösen a tizenkét apostolt jelenti. *Hosszasan* kifejtett, szerzőnk által jól hasznosított allegorizálás, hiszen a két idézett összefüggést az eredetiben mintegy száz sornyi szöveg választotta el egymástól. Honnét merülhet fel a *hordeum*, mint az allegoresis alapja? Bizonyára a csodálatos kenyérszaporításnak János apostolnál található leírásából (Jo. 6,9–10), ahol öt *árpakenyér*ről és két halról olvasunk. Az, hogy az öt kenyér árpából volt sütvé, *csak Jánosnál* található, Máté (14, 1–17), Márk (6, 1–38) és Lukács (9, 6–13) említik ugyan az öt kenyeret, de nem mondják, hogy árpakenyerek voltak. Az is igaz, hogy a Jánostól említett árpakenyerekből maradt *tizenkét kosárnyi* morzsa, a tizenkét apostolra jól volt alkalmazható. Szerzőnk ezt alkalmazza is. A színoptikusok előadása ezt nem tette volna lehetővé — ahol csak búzakenyérrel van szó — marad tehát az a lehetőség, hogy szerzőnk *800 előtt*, a János evangéliumot kommentálta. Az első teendő az lett volna, hogy a 800 (töredékünk datálása) előtti *János-kommentárok* közt nézzünk körül. *Körülményes és eredménytelen munka volt.*¹⁸ A célhoz rövidebb út vezetett.

A könyvkötő — nagy szerencsére — úgy vágta el a pergament, hogy versóján a szövegrész befejezése után még majdnem három szó megmaradt. E szavak az *idézéj* figyelmeztetése szerint, a következő bibliai lemmát vezetik be: „Et cum aperu [isset] . . .”¹⁹ E szavakkal azonban csak az *Apokalipszis*, azaz a Jelenések könyvéből vett szöveg kezdődhet. A Jelenések hatodik fejezetében, a látnok előtt feltörik a hét pecséttel ellátott könyv pecséteit. A negyedik pecsét feltörése után jelent meg a fekete lovas, aki kezében mérleget tart, és ez ige hallatszott: „Két font búza egy dénárért és háromszor két font árpa egy dénárért . . .” *Töredékünk triticum és hordeum magyarázata tehát, ehhez a bibliai helyhez fűződik.* Ez következik a szöveg más helyével kapcsolatos megfontolásból is. E rész kifejtését követi ugyanis a negyedik pecsét feltörésekor megjelenő fakó lovon ülő lovassal kapcsolatos magyarázat, de ebből töredékünk már semmit nem őrzött meg. Mindebből világosan kitűnik, hogy töredékünk szövege nem más mint egy *Apokalipszis kommentár, a hatodik fejezet 5–6. verséhez. Műfaj és tárgy* így már pontosan körülhatárolva lévén, feltehető a következő kérdés: ki az a szerző, aki 800 előtt az Apokalipszist magyarázta és akinek a *művéből* való töredékünk?

¹⁸ A MIGNE, PL. 30–100 kötetében található János-kommentárok kerültek átnézésre.

¹⁹ Ezt a nagyon jelentős és igen apró jelet MADAS Edit vette észre.

MIGNE Patrológiája és a patrisztikával foglalkozó irodalom, LABRIOLLE,²⁰ BARDENHEWER,²¹ Dictionnaire de Théologie Catholique, Realenzyklopedie der theol. Wiss. és a Lexikon für Theologie und Kirche²² segítségével a 800 előtti szerzők így tűntek fel: Ticonius (†400 k.)²³ Ps.-Augustinus (V. sz.);²⁴ Primasius Hadrumetanus (†522 u.);³⁵ Apringius (530 k.);³⁶ Ambrosius Autpertus (768);³⁷ Beatus a Liebana (†798).³⁸ Ezek közül a legutóbb említett Beatus a Liebanát formai okból — kommentárja katénaformájú — töredék-szövegünk két hasábos elrendezése, és a lemmák szövegbe illesztése (nem a fólió közepére helyezett textus) kizárja. Az első kommentátor, *Ticonius* munkája, *teljes szövegében nem maradt ránk*. Töredékesen ismert csupán, *Ps.-Augustinus, Primasius és Beatus* későbbi kommentárjaiból. E három közül ismét kiesik — problémánk megoldását illetően — Beatus, marad tehát a *Ps.-Augustinus és Primasius*. A szöveg azonosításából e két szerző Apokalipszis-magyarázata volt hasznosítható a következő eredménnyel. Az Ap. 6, 5–6 verséhez írt rövid magyarázatban a *Ps.-Augustinus* csak a recto 4–6 soraihoz szolgáltat hasonló részletet:

*Fragmentum:**Ps.-Augustinus:*

(recto 2–6) ... in tritico

PL. 35, 2432,

et hordeum ecclesiam
dixit, siue in magnis et
minimis, siue in pre
positis et populis; non
est ...

In tritico vel hordeo,
tota ecclesia
siue in magnis, sive in
minimis, aut certe in
prepositis et in populis ...

További párhuzam nincs. De nem is lehet, mert a mi *fragmentumunk* szövege az Apokalipszis illető versének a Ps.-Augustinusénál jóval *terjedelmesebb* magyarázatából maradt meg.

Most nézzük meg, milyen lehetőséget nyújt Primasius?

²⁰ LABRIOLLE, P., *Histoire de la littérature latine chrétienne I–II*, Paris 1947.

²¹ BARDENHEWER, O., *Geschichte der altchristlichen Literatur, I–V*, Freiburg Brg. 1912–1932.

²² M. BUCHBERGER által vezetett kiadást (1929–1937) használtam.

²³ TICONIUS 400 k. halt meg, teológiával foglalkozó világi ember volt, aki a donatisták szektájához tartozott. (A donatistákról, akik az egyházfogalomban nem értettek a katolikusokkal egyet, Diction. de Théol. Cath. IV. 1687–1692, 1701–1728); Lexikon f. Theol. u. Kirche, X. 157–158; Bardenhewer, im. III. 495–98, IV. 59 kk. V. 332 kk.; Real. Encycl. XX. 851–855; Labriolle, im. I. 425–427, (az Apokalipszis kommentárról nagyon röviden). Kommentárját 380 k. írta (Bardenhewer im. III. 477)

²⁴ PRIMASIUS idézi, tehát előtte élt. Kommentárja rövid homiliákba volt osztva, töredéktől tehát formailag is különbözött.

³⁵ Lexikon für Theol. u. Kirche, VIII, 475.

²⁶ Béjai (Portugália) püspök (531–538); kommentárja 1892-ben, Koppenhágában került elő töredékben, mely csak a 1–5 és 18–22 fejezetet tartalmazza; a minket érdeklő 6. fejezetet nem. Lexikon für Theol. u. Kirche, I. 576 (A. Seider)

²⁷ S. VINCENZO Volturno apátja. Lexikon, I, 487. Kiadás: PL. 17, 763–970. TICONIUSZAL kapcsolatban az irodalom sem említi.

²⁸ Másiként „a Lebana” asturiai (Spanyolország) szerzetes. Lexikon, II., 74); ő használta legbővebben Ticoniust.

Fragmentum:
(recto 3—20)

... in tritico
et hordeum ecclesiam
dixit, siue in magnis et
minimis siue in pre
positis et populis; non
est [autem minus] una bili
bris ... quia et
in unione perfecta est
et in trinitate; Sic enim
in farinae mensuris tri
bus finitivum diem ab
sconditum. Quod si ra
tionis non esset, suffi
ceret in farina abscon
ditum per alium
euangelistam farinae
mensuris dicere

...
doctrinam ex mo

Primasius
(PL. 68, 837)

In tritico et
hordeo ecclesia[m] dixit sive
in magnis et minimis sive
in prepositis et populis non
est autem minus una bili
bris a tribus. Eadem quippe
et in singularitate et in trin
tate perfecta. Sic Dominus
in farinae mensuris tribus fer
mentum dicit absconditum
[Mt. 13. Lc.13.]

ostendens sapientiae et
doctrinae ex modico
(omnem populum mystico indi
viduae Trinitatis numero
consecravit ...)

Pseudo-Augustinus és *Primasius* szövegeinek *töredékünkkel* történt *összehasonlításából* eddig ezek a megállapítások következnek:

1° *fragmentumunk* és *Pseudo-Augustinus* között a kapcsolat nem jelentős, de egy *közös forrás* használatára mutat;

2° ugyanez a kapcsolat a *fragmentum* és *Primasius* szövegének terjedelmes szöveghasonlóságot, sőt szó és kifejezés egyezéseit mutatja, de a mi *szövegünk* *Primasiusnál* *bővebben tárgyalja a témát*, a *közös forrás* használata mégis joggal feltételezhető.

Ezek után feltehető két kérdés. Melyek voltak *Primasius forrásai*? Hogyan használta forrásait? Művének prologusában Primasius mindkét kérdésre maga ad választ. Először is megmondja, hogy két szerzőt használt, *Ágostont* [*Ps.-Augustinust*] és a donatista *Ticoniust* „... non meis solis tantum fuerim contentus inventis, sed quamquam numero pauca, si qua tamen a sancto quoque Augustino sposita forte reperi *indubitanter* adiunxi, sed etiam a *Ticonio Donatista* quondam certa quae sano congruunt sensui defloravi...” (PL. 68, 793). Az *Ágostonnak* tulajdonított művet Primasius kétely nélkül használta; a donatista eretnek magyarázatát pedig annyiban, amennyiben az az egészséges felfogásnak megfelel, tehát kritikával. Ticonius ennyiben legalább is megérdemelte a hadrumetumi püspök bizalmát. A donátistát *Ágoston*, „a katolikus doktorok fénye” is mind éles szelleme, mind bőven folyó ékesszólása miatt becsülte (*homo et acri ingenio praeditus et uberi eloquio!*)²⁹, Ticonius hét szabályát mint a bibliai magyarázatnál követendőket, a *Doctrina Christiana* is felvette. *Primasius* arról is tájékoztat, hogy *Ticoniust* *miként használta fel*. Válogatott és stilizált, összevont, elhagyott, csiszolt: „ex eis quae eligenda fuerant exundantia reprimens, importuna resecans et impolita componens catholico moderamine temperavi” (i. h.). Ticonius Apokalipszis-kommentárjainak felhasználása tekintetében ezek lettek volna Primasius alapelvei.

Töredékünk szövege *mintha* igazolná, mind a megmaradt szövegrésznek

²⁹ De doctrina christiana, 3, 30—37.

Ticoniustól származását, mind Primasius említett kritikai elveinek alkalmazását. Az első elv a szöveg terjedelmének *csökkentését* célozza: „exundantia reprimens”. Fentebb már szó volt arról, hogy kódexünk eredetileg mily hosszú magyarázatot adott az Apoc. 6, 5–6-hoz. Talán 110 sorra lehet tenni (két hasámban) az eredeti magyarázat szövegét. *Primasius* magyarázata az összehasonlításához felhasznált szövegnél még egyszer nagyobb, vagy nem sokkal több; de semmiképpen nem érheti el a töredékünk kódexében egykor megvolt teljes szöveget. A terjedelem-különbség azt mutatja, hogy töredékünk nem az „exundantia reprimens”-féle elv hatását érezteti. A második elv, amire nincs szükség, *elhagyható* („importuna resecans”). Töredékünk verzőján arról van szó, hogy az árpa (mely a recton az egyház jelképe, a csodálatosan szaporított árpakenyér révén a tizenkét apostol jelképévé lesz (5–7. sor): „ut sicut in hordeo ostendit duodecim apostolos . . .”. Ez a rész Primasiusnál már teljesen hiányzik, de hiányzik a hét búzakenyérnek a keresztény nép teljességére értelmezése (10–15. sor): „ita [ostendit] et in tritico septiformes populos. Ubique enim septinarius numerus plenitudo est eius rei [de] qua agitur; Sicut in figuram ecclesiae sub israhelita persecutore dictum est . . .” *Primasius* a hét búzakenyér allegóriáját talán ezért találta fölöslegesnek, mert ugyanezt a gondolatot az öt árpakenyér és a fekete lovas mérlegére helyezett két font árpakenyér is kifejezte. Tehát: „importuna resecans.” A *stilizálási* kedv a fentebbi szövegösszehasonlítás néhány mondatából is kitűnik: *Fragm.*: „. . . quia et in unione perfecta est et in trinitate . . .” *Primasius*: „Eadem quippe et in singularitate et in trinitate perfectio . . .” *Fragm.*: „Sic enim in farine mensuris tribus fermentum dicit absconditum . . .” *Primasius*: „Sic Dominus in farinae mensuris tribus fermentum dicit absconditum . . .” *Primasius* — amint látszik — *pontosabbá* igyekszik tenni a töredékünkön levő textust, azután pedig elhagyja a „Quod si rationis non esset, sufficeret in farina absconditum . . .” kezdetű szövegrészét.

Úgy látszik tehát, hogy töredékünkön, PRIMASIUSNAK TICONIUS kommentárja felhasználásában követett elveinek alkalmazása figyelhető meg. *Ez esetben Ticonius lenne* a szerző, s az elveszett Apokalipszis-kommentárból származó idézetek számát töredékünk is gyarapítja. De az is még mindig *lehetséges*, hogy egy *ismeretlen* szerző elveszett vagy legalább eddig ismeretlen kommentárjában, Primasiustól függetlenül, Ticoniust szintén felhasználta.³⁰ *És bár az első feltevés sokkal elfogadhatóbbnak látszik, a szerzőség továbbra is kérdéses marad.*

Az *Apokalipszis-kommentár* előkerülésének körülményei, a pozsonyi jezsuiták könyvének kötetfedeléről, emlékeztetnek egy másik karoling-töredék, *Beda Venerabilis Vita Cuthberti rhythmica*ja sorsának alakulására. Ez utóbbinál arra a következtetésre kellett jutnom, hogy *Esztergomból*, az érseki egyház könyveinek néhányával került Pozsonyba, és ott a viszontagságoktól, a nem-törődömségtől megviselt, szétesett állapotban, vagy inkább rongcsokban a könyvkötő műhelyébe. *Ugyanezt* kell mondanom a most megtárgyalt töredékről is. Ily módon tehát *talán* már az első király idejében az országba került, *legrégibb könyvek egyikének* kicsiny maradványát mutathattam most be.

³⁰ TICONIUST A IX. századi St. Gallenben — a könyvtárkatalógus szerint — ismerték: „Expositio Tichonii Donatiste in apocalipsim, vol. I. vetus; utána Primasius Expositiója következik „in apocal. 11. V.” Lehmann, P., Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschland und der Schweiz I. München 1918, 77; sőt a XV. sz. végén Salvatorberg Erfurt, karthausi könyvtárának katalógusa is említi „Tyconius Affricanus”-t, Lehmann im. II, München 1928, 542.

LÁSZLÓ MEZEY

Un fragment de codex de l'époque Carolingienne

(Ticonius in Apocalypsin?)

Au cours des travaux récemment (dès 1974) organisés aux fins de découvrir et de dresser un catalogue des fragments retrouvables dans les archives et bibliothèques de Hongrie, nous avons rencontré ce fragment carolingien dont la description avec une tentative d'identification sont données sur ces pages.

Le débris d'une feuille de parchemin servit pour couvercle d'un colligatum de la bibliothèque de Séminaire Centrale Catholique à Budapest. Ce parchemin a partagé son rôle de couvercle avec un autre plus grand, reste d'un psautier de cursus monasticus de la première moitié de 15e siècle, tandis que l'autre est bien datable de premier tiers de 9e s. Par conséquent il s'agit d'un fragment carolingien, d'une écriture belle et claire d'allure plutôt italienne (Véronne?). Une vingtaine de lignes de recto et autant de verso, sont pour la plupart lisibles. Elles donnent deux parties d'un commentaire sur l'*Apocalypse* (Apoc. 5,6) d'un auteur inconnu.

Pour les recherches d'identification le *terminus ante quem* est fourni par la datation paléographique. Celui *post quem* avec une grande probabilité dès le 4e siècle. Or dans cette époque on ne peut trouver que les commentateurs de l'*Apocalypse* suivants: *Ticonius* (c. 400); *Ps.-Augustinus* (c. 450—500); *Primasius* (c. 500) (Les autres sont exclus de par la disposition des textes.)

De ceux qui restent, *Ticonius* le Donatiste n'est pas connu que des citations (outre les mentions à trouver dans les catalogues des bibliothèques médiévales). L'auteur, après une comparaison faite à l'oeuvre de Primasius, parvint à la conclusion que le fragment de Budapest pouvait conserver quelques lignes de commentaire de Ticonius.